

De Egyptenaren in Kosovo en Macedonië*

I argue that identity, considered ethnographically, must always be mixed, relational, and inventive. (...) Identity is conjunctural, not essential.

(James Clifford, *The Predicament of Culture*, 1988)

1 Inleiding

Verleden jaar, toen Joegoslavië ondanks de groeiende oorlogsdreiging nog steeds één was, ploos ik een stapel Servische weekbladen door. Daarbij vond ik tot mijn verbazing een aantal berichten over een nieuwe etnische minderheid, die in Kosovo en het westen van Macedonië terrein aan het winnen is: de Egyptenaren. Als je de berichten mag geloven wonen in dit arme en onderontwikkelde deel van de Balkan duizenden, zoniet tienduizenden 'Egyptenaren' die daar naar eigen zeggen al eeuwenlang wonen. Het is een groep waarvan ik het bestaan niet had vermoed, hoewel ik het gebied toch regelmatig bezoek en bekend ben met de diverse etnische 'splintergroepen', die hier leven tussen Albanezen, Serviërs en Macedoniërs. Maar van de Egyptenaren had ik nog nooit gehoord. Ik was niet de enige. Ook de Egyptische ambassadeur in Belgrado reageerde verrast, niet wetend of hij dit curieuze fenomeen nu serieus moest nemen. Hij was ongetwijfeld benieuwd naar deze Egyptenaren en hij nodigde de leiders dan ook uit om in Belgrado acte de présence te geven op de jaarlijkse receptie ter gelegenheid van de Egyptische nationale feestdag.

Sindsdien is er weer enige tijd verstreken en zijn de *Jugo-Egipčaci*

* Dit artikel maakt onderdeel uit van een promotie-onderzoek naar etniciteit en religie in Kosovo. Het onderzoek vindt plaats aan het PdIS/CASA - Onderzoekschool Sociale Wetenschap te Amsterdam, en maakt tevens deel uit van het onderzoeksproject 'Religieuze regimes en staatsvorming' van de vakgroep Culturele Antropologie (VU). Voor commentaar en suggesties op een eerdere versie van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan Mart Bax, René Grémaux, Willy Jansen, Thérèse Onderdenwijngaard, Maruška Svašek en Kitty Verrips. Voorts wil ik Rajko Djurić, Ali Krasnići en Mattijs van de Port bedanken voor hun belangrijke inhoudelijke suggesties.

ni regelmatig in het nieuws geweest. In het najaar van 1991 brachten ze een boek uit - met volksverhalen, legenden en gewoontes van de Egyptenaren in Macedonië - dat ze aanboden aan bovengenoemde ambassadeur. Vervolgens lieten ze in december weer van zich horen toen de Egyptenaar Boutros Ghali verkozen werd tot de nieuwe secretaris-generaal van de Verenigde Naties. Niet zonder trots feliciteerden de Joego-Egyptenaren hem met zijn uitverkiezing. In hun gelukwens drukten ze hem op het hart zich in te zetten voor een vreedzame oplossing van de Joegoslavische crisis. Ook vanuit het 'moederland' Egypte groeit de belangstelling: zo maakte de Egyptische televisie vorig jaar een documentaire over de nieuwbakken 'volksgenoten' aan de andere kant van de Middellandse Zee.¹ Wat is nu de achtergrond van dit verschijnsel? Om welke mensen gaat het en waarom profileren ze zich plotseling als Egyptenaren? Welke argumenten gebruiken zij om hun Egyptische identiteit te schragen? En hoe kan de opkomst van deze nieuwe etnische groep nu worden verklaard?

2 De etnoniem 'Egyptenaar'

Bij nadere beschouwing blijkt dat het fenomeen misschien minder curieus is dan op het eerste gezicht lijkt. Vanaf het eind van de veertiende eeuw is de etnoniem 'Egyptenaar' een veel gebruikte benaming voor zigeuners geweest, die zich toen vanuit de Balkan over de rest van Europa gingen verspreiden. Nog steeds zijn de meest gangbare benamingen voor zigeuners etymologisch afgeleid van Egypte: *gypsy* in Engeland, *gitano* in Spanje, *gitan* in Frankrijk en *kipti* in Turkije (Liégeois 1986, 25). In Nederland was de benaming 'Egyptiërs' tot 1868 in omloop; nadien kwam de uit Duitsland overgewaaide term zigeuner in zwang (Lucassen 1990, 17). In de Balkan is de benaming Egyptenaar tot op de dag van vandaag bewaard gebleven. In Albanië worden zigeuners ondermeer *evgjitë* en *magjypa* genoemd, beide een verbastering van 'Egyptenaar' (Buchholz 1977).² In het voormalige Joegoslavië komen er, naast de

¹ De hier gepresenteerde informatie is ontleend aan berichten in *Der Spiegel* 15/10/1990, *Dnevnik* 28/10/1990, *Novosti* 28/10/1990, *Borba* 18/9/1991, 3/12/1991, 6/12/1991.

² Ik geef zowel voor het Albanees als het Servo-Kroatisch de termen in het

officiële benaming *Romi* en het in de volksmond gebruikelijke *Cigani*, ook veel lokale en regionale benamingen voor die naar Egypte verwijzen: *Egipčani*, *Edjup(c)i*, *Adjupci*, *Gopti*, *Gipteri*, *Kipti*, *Faraoni* en *Firauni* (Vukanović 1983, 137-148).³

Men kan niet met zekerheid zeggen waarom zigeuners 'Egyptenaren' werden genoemd. Uit historische documenten blijkt dat hoofdmannen van rondtrekkende groepen zigeuners zich 'Hertog van Egypte' of 'Hertog van Klein-Egypte' noemden. Lange tijd heeft men dan ook geloofd dat de zigeuners uit Egypte afkomstig waren. Toen bleek dat zij niet uit Egypte waren gekomen, hebben tsiganologen getracht een andere verklaring hiervoor te vinden: de naam zou zijn afgeleid van een gebied in Griekenland of Klein-Azië, dat in de late middeleeuwen Klein-Egypte zou hebben geheten. Volgens deze theorie was dit het vestigingsgebied van de zigeuners, voordat ze zich over de rest van Europa verspreidden (Liégeois 1986, 28-29; Clébert 1964, 16). Het is echter ook zeer goed mogelijk dat zigeunerleiders hun titel min of meer verzonnen hebben, uit strategische overwegingen. In een tijd dat zwerven en trekken in toenemende mate werd veroordeeld, kregen nomaden alleen toestemming om zich ergens tijdelijk op te houden als ze een goed alibi hadden: bijvoorbeeld als pelgrim. Rondtrekkende groepen zigeuners gaven zich dan ook uit als heidense of afvallige 'Egyptenaren', die ter boetedoening op bedevaart waren. De mythes over hun oorsprong en hun trekkende bestaan werden in bijbelse termen vervat.⁴ Op deze wijze presenteerden ze een voor dié tijd aanvaardbare en aannemelijke identiteit, die aansloot bij de religieuze voorstellingswereld van christelijk Europa.

meervoud weer.

³ Het gaat hier globaal om drie varianten, die men zou kunnen vertalen met 'Egyptenaren', 'Kopten' en 'Faraonen'. De eerste twee zijn etymologisch afgeleid van van het Oud-Griekse *Aigypptos*. De Arabische veroveraars van Egypte verbasterden dit tot *Kibt*, waarmee ze de christelijke oud-Egyptenaren aanduidden. Hiervan is de term Kopten weer afgeleid (Atiya 1986).

⁴ Verschillende zigeunermythes verklaren de nomadische levenswijze door te verwijzen naar bekende bijbelse gebeurtenissen. Volgens een van deze mythes smeedde een zigeunersmid de spijkers voor de kruisiging van Jezus. Hierdoor kwam op zigeuners een ervloek te rusten, die hen dwong zich permanent te verplaatsen. Op deze mythe bestaan vele varianten die ook in Servië en Macedonië in omloop zijn (Clébert 1964, 13-15). Een andere mythe vertelt dat de zigeuners de nakomelingen zijn van een jonge man en jonge vrouw die, tijdens Mozes' doortocht door de Rode Zee, deel uitmaakten van de troepen van de Faraó en als enigen niet door het water werden verzwolgen (Clébert 1964, 17).

Van de adel en geestelijkheid verkregen ze op grond van hun pelgrimsstatus vrijgeleiden en aanbevelingsbrieven waarmee ze hun verdere trektochten konden voortzetten (Lucassen 1990, 21-22).

De opvatting dat de zigeuners uit Egypte stamden was tot in de negentiende eeuw een van de meest gangbare theorieën. Vanaf het eind van de achttiende eeuw is op grond van linguïstisch onderzoek echter steeds meer de overtuiging gegroeid dat niet Egypte maar India hun bakermat moet zijn geweest. Met name in zigeunerkringen is dit nu een algemeen verbreide en aanvaarde opvatting, ook in Joegoslavië (Vukanović 1983, 14-15, Djurić 1987, 13-31). Maar zoals Leo Lucassen in navolging van onder andere de antropologe Judith Okely (1983) heeft betoogd, is ook daar het een en ander op af te dingen. De Egypte-mythe heeft kortgezegd plaatsgemaakt voor een India-mythe, die er van uitgaat dat de zigeuners één volk vormen dat afkomstig is uit India. Dit is echter nog maar zeer de vraag, aldus Lucassen. Hij zet sterke vraagtekens bij het begrip zigeuner en betoogt dat dit een etiket is dat de dominante samenleving steeds gebruikt heeft om allerlei mensen aan te duiden die min of meer permanent rondtrekken. Hij benadrukt dat 'achter de term zigeuner in werkelijkheid allerlei groepen schuilgaan, die zichzelf met eigen termen definiëren en zich vaak helemaal niet verbonden voelen met andere zigeuners' (Lucassen 1990, 13). De Joegoslavische Egyptenaren zijn, zoals zal blijken, een toepasselijk maar ook bijzonder geval.

3 De Egyptenaren in Joegoslavië

De Egyptenaren⁵ ontkennen dat ze zigeuners zijn en beweren dat ze daadwerkelijk uit Egypte afkomstig zijn. In totaal gaat het om zo'n 11.000 mensen die zich als *Egipćani* hebben georganiseerd. In Kosovo werd in 1990 een Vereniging van Egyptenaren (*Udruženje Egipćana*) opgericht, die in korte tijd 6000 leden wist te winnen. Bij de oprichtingsvergadering werd verklaard dat het totale aantal Egyptenaren in Joegoslavië wel eens 100.000 zou kunnen bedragen (Djordjević 1990). In het Macedonische stadje Ohrid is tien jaar geleden ook al zo'n organisatie opgericht, die nu zo'n 5000 leden telt. Kort

⁵ Hoewel het zeer de vraag is of de 'Egyptenaren' werkelijk van Egyptische oorsprong zijn, noem ik hen in de rest van mijn betoog gewoon Egyptenaren, zonder steeds te vermelden dat het om een groep mensen gaat die zichzelf sinds kort zo profileert.

voor de Joegoslavische volkstelling van 1981 ijverde de Macedonische vereniging, overigens zonder succes, voor de officiële erkenning als nationaliteit (*narodnost*).⁶ De Egyptenaren wilden toen als etnische categorie opgenomen worden in de vragenlijsten van de volkstelling, om zich als zodanig te kunnen laten registreren. De regering van de deelrepubliek Macedonië weigerde dit toen. In april verleden jaar vond in Joegoslavië opnieuw een grote volkstelling plaats; voor de Egyptenaren een aanleiding om alsnog alle pogingen in het werk te stellen om als minderheid erkend te worden. Door middel van culturele en propagandistische bijeenkomsten probeerden zij hun eisen kracht bij te zetten. Een van de resultaten was dat hun strijd om erkenning algemeen onder de aandacht werd gebracht. En inderdaad kregen zij in Macedonië en Servië de mogelijkheid om zich als Egyptenaren te laten registreren, echter zonder daar vooralsnog specifieke rechten aan te kunnen ontlenuen. De resultaten van deze volkstelling, die overigens door de Albanezen in Kosovo werd geboycot, zijn (mij althans) nog niet bekend. Het officiële aantal Egyptenaren staat zodoende nog niet vast.

Hoewel de Egyptenaren door velen als zigeuners worden beschouwd ontkennen ze dat ze dit zijn. Ze gebruiken een aantal argumenten om aan te tonen dat ze geen zigeuners kunnen zijn. In de eerste plaats, zo zeggen zij, wonen ze midden in de historische centra van steden als Ohrid en Bitola. De meeste zigeuners leven daarentegen in aparte en vaak armoedige buitenwijken (*ciganske mahale*). In de tweede plaats geven ze voor relatief welvarend te zijn en geen werkloosheid te kennen: hier kan de doorsnee zigeuner slechts van dromen. In de derde plaats hebben zij naar eigen zeggen altijd een specifieke ambachtsgroep gevormd. Zij beoefenen van oudsher het smidsambacht en leggen zich nu toe op moderne specialistische beroepen die veel scholing vereisen.⁷ Jonge Egyptenaren

⁶ In het voormalige Joegoslavië werd officieel onderscheid gemaakt tussen *narodi* (staatsvolkeren), *narodnosti* (nationaliteiten) en *etničke grupe* (etnische groepen). De eerste groep, waartoe bijvoorbeeld de Kroaten en de Serviërs behoren, bezaten een 'eigen' republiek. De tweede groep, waartoe bijvoorbeeld de Albanezen en de Hongaren behoren, hadden geen recht op een eigen republiek omdat deze volkeren buiten Joegoslavië over een eigen nationale staat beschikken. De derde groep was een soort restcategorie, waarin zigeuners (*Romi*) veruit de grootste groep vormden.

⁷ Het smidsambacht staat overigens bekend als een traditioneel zigeunerambacht (Vukanović 1983, 166-174; Mitrović 1990, 62).

worden tegenwoordig zelfs arts of ingenieur. En ten vierde zijn ze in hun eigen woorden 'ontwikkelder' en 'moderner', niet alleen in vergelijking met zigeuners maar ook ten opzichte van de in Joegoslavië levende Albanezen. De 'middeleeuwse normen' die de islam oplegt, onder andere ten aanzien van vrouwen, hebben ze achter zich gelaten (Lazović & Nikolić Pisarev 1990).

Naast deze argumenten wijzen de Egyptenaren op de orale traditie die bewaard zou zijn gebleven over hun herkomst. Zij zouden tot de oudste bewoners van de Balkan behoren en in Griekenland, al ten tijde van Alexander de Grote (in de vierde eeuw voor Christus), Klein-Egypte hebben gesticht. Van daaruit zouden ze terecht zijn gekomen aan de oevers van het meer van Ohrid. In latere eeuwen zijn hen andere groepen Egyptenaren via de Romeinse heerbaan, de Via Ignacia, gevolgd. Zij zouden tot de medestichters van de stad Ohrid behoren, hetgeen volgens hen verklaart waarom hun huizen zich in het centrum van dit oude historische stadje bevinden. Ook in andere steden op de Balkan en op Sicilië wonen Egyptenaren, die aan hun donkere huidskleur te herkennen zouden zijn.⁸ Samen vormen zij de nazaten van groepen oud-Egyptenaren, die lang geleden een 'Egyptische ring' vormden langs belangrijke handelswegen, tussen de Ionische en Adriatische zee. Zij namen de taal over van de volkeren waartussen zij leefden en vergaten hun eigen taal. Om die reden beschouwen de Egyptenaren in Ohrid het Albanees niet als hun moedertaal, maar slechts als *kučni jezik*, zoiets als huis, tuin en keukentaal (Damnjanović 1990).

4 Servische steun voor de Egyptenaren

Meer nog dan in Macedonië kunnen de Egyptenaren in Servië rekenen op sympathie. Politici, wetenschappers en journalisten ondersteunden hun eis om als aparte groep bij de volkstelling van vorig jaar erkend te worden. Naar verluidt heeft zelfs de Servische president Milošević hun zaak bepleit (Der Spiegel 15/10/1990). Citaten uit een artikel over de Egyptenaren van de twee Servische journalisten Lazović & Nikolić Pisarev (1990):

⁸ Genoemd worden de steden Thessaloniki (Griekenland), Bitola, Resan, Struga, Debar (Joegoslavisch Macedonië) en Korçë, Durrës en Shkodër (Albanië).

Het leven dat de Egyptenaren leiden is, onder de huidige omstandigheden in Joegoslavië, bijna onbegrijpelijk: ze treden elkaar en anderen behulpzaam tegemoet en staan open voor alle goede invloeden van andere naties. Zij leven in een soort kolonies, waar het volk zich zonder morren wijdt aan ambachten die op de keper beschouwd verliesgevend zijn. Ze onthouden zich van elke vorm van politieke activiteit, en concentreren zich uitsluitend op hun werk. Een onwezenlijk volk dat positief afsteekt bij alle andere volkeren van Joegoslavië. (...) Karakteristiek is dat het een van de weinige volkeren is die zich bewust aanpassen en assimileren en elk conflict met de samenleving uit de weg gaan. Het is een uitermate zachtaardig, betrouwbaar en ijverig volk...

Ook uit wetenschappelijke hoek komt steun voor de Egyptenaren. Miodrag Hadži-Ristić, een Servische etnoloog-archeoloog, en Rade Božović, een bekend arabist, hebben gezegd een grootschalig interdisciplinair onderzoek te willen opzetten om de these van hun Egyptische oorsprong aan te tonen. Zelfs Servische biochemici uit Belgrado zouden hun medewerking hebben toegezegd. Ze zeggen door bloedonderzoek te kunnen bewijzen dat de Egyptenaren geen zigeuners zijn. Hadži-Ristić zegt zelf door middel van archeologische vondsten Egyptische, en wel Koptische sporen te hebben ontdekt in Macedonië: het gaat volgens hem om unieke, van leem gefabriceerde ikonen, die alleen bij de Kopten voorkomen en dus direct in de richting van deze christelijke oud-Egyptenaren wijzen. Božović stelt dat in de religieuze volkscultuur van de Joego-Egyptenaren bepaalde rituelen en magische gebruiken voorkomen die grote gelijkenis vertonen met die van de Kopten. Bovendien vieren de islamitische Egyptenaren christelijke feestdagen zoals die van Sint Naum en Sint Athanasios (bisschop van Alexandrië, in Egypte, in de vierde eeuw na Christus). De Egyptenaren zouden bovendien, evenals de Kopten, een grote voorliefde aan de dag leggen voor het getal drie, alsmede voor andere oneven getallen, aldus Božović. Een van de meest aangevoerde 'bewijzen' voor de aloude aanwezigheid van de Egyptenaren in de Balkan zouden de Egyptische graven zijn, die op het Stogovo-gebergte in het westen van Macedonië gevonden zijn. Zij bevinden zich dicht bij een vroegere mangaan-mijn waar, zoals de overlevering vertelt, Egyptenaren te werk werden gesteld. Ook deze Servische wetenschappers zijn geneigd de these serieus te nemen dat reeds Alexander de Grote Egyptenaren naar de Balkan bracht. Het is volgens hen zeer goed mogelijk dat Kopten zich in Griekenland vestigden en daar 'Klein Egypte' stichtten, om vervolgens ook in andere steden van de Balkan kolonies op te richten. Vele eeuwen later

arriveerden in Klein-Egypte de eerste zigeuners, die van daaruit verder trokken naar het noorden. Volgens Božović leidde dit ertoe dat de Egyptenaren, vanwege hun donkere huidskleur, met de zigeuners gelijkgeschakeld werden (Damnjanović 1990).

5 Albanisering van de Egyptenaren: maatschappelijke status en etniciteit

Omdat ze geen erkende etnische categorie vormden sloten de Egyptenaren zich tijdens de volkstelling van 1981 aan bij de groep waar zij zich in het verleden het meest mee vereenzelvigd hebben: de Albanezen. Van andere mogelijkheden, om zich bijvoorbeeld te laten registreren als *etničko neopredeljen* (etnisch onbepaald), hebben zij geen gebruik gemaakt. De Egyptenaren hebben geen eigen taal; de meesten spreken Albanees als moedertaal.⁹ Bovendien zijn ze evenals de Albanezen islamitisch en hebben ze veel Albanese gebruiken overgenomen. Tijdens de volkstellingen, die in het voormalige Joegoslavië elke tien jaar plaatsvonden, werden ze dan ook meestal te boek gesteld als Albanezen. Hoewel de Egyptenaren ontkennen zigeuners te zijn, worden ze door de Albanezen als ‘Albanese’ ofwel gealbaniseerde zigeuners (*Aškalije*) beschouwd, omdat ze wat hun huidskleur betreft zonder meer voor zigeuners door kunnen gaan (Damnjanović 1990). Ook het hoofd van de federale commissie die de laatste volkstelling organiseerde, is de mening toegedaan dat het bij de Egyptenaren gaat om gealbaniseerde zigeuners (Der Spiegel 15/10/1990).

Inderdaad wijzen alle tekenen er op dat de beweging van Egyptenaren vooral aanhang heeft onder de zogenaamde Aškalije. Het fenomeen wordt voornamelijk met deze etnische (sub)groep geassocieerd (Djordjević 1990). De meest gangbare opvatting is dat het bij de Aškalije zigeuners betreft die in de Ottomaanse tijd door de Albanezen werden geassimileerd. De achtergrond van dit assimilatieproces is dat zij als zogenaamde *čifčije* werkten op de landgoederen

⁹ Niet alle Egyptenaren spreken van huis uit Albanees. In Ohrid gaat het volgens Rajko Djurić naast Albanees-taligen ook om Turks-sprekenden (persoonlijke mededeling). Lazović & Nikolić Pisarev (1990) schrijven dat sommige Egyptenaren het Macedonisch, andere het Servisch als moedertaal hebben.

(*čituluk*'s) van Albanese grootgrondbezitters (*beg*'s en *aga*'s).¹⁰ Daar werden ze gedwongen de taal en religie van de Albanese over te nemen, en zich vergaand aan te passen aan de patriarchale en tribale levenswijze van de Albanese. In Kosovo was dit proces het sterkst in Metohija, in het zuid-westen van de provincie, waar zich de meeste *čituluk*'s bevonden. Na de Ottomaanse overheersing zijn velen van hen naar de steden getrokken. Met name in en om de steden Djakovica en Peć wonen nu zeer vele Aškalije, die ten aanzien van Romi (zigeuners) een afzonderlijke plaats innemen. Ze gaan bij familiëkwesies en conflicten uit van het Albanese gewoonterecht en zijn doorgaans endogaam: zij gaan slechts hoogst zelden huwelijken aan met zigeuners. De Aškalije lijken aan hun geassimileerde levenswijze een hogere maatschappelijke status te ontleen dan die van de meeste zigeuners.

Het is echter niet uitgesloten dat ook andere, van oudsher stedelijke en eveneens geassimileerde groepen 'zigeuners' deel uitmaken van de beweging van Egyptenaren. Vukanović, die een standaardwerk schreef over de zigeuners in Joegoslavië, noemt daarin incidenteel groepen met het lokale etnoniem 'Egyptenaren': het blijkt doorgaans te gaan om stedelijke en sedentaire groepen 'zigeuners'.¹¹ Tenminste één van de door hem genoemde lokale groepen gebruiken de naam *Edjupci* om uitdrukking te geven aan hun gevoel van superioriteit tegenover andere, maatschappelijk 'lager geklasseerde' zigeuners (Vukanović 1983, 140). Uit een andere bron blijkt dat de benaming Egyptenaar vroeger een 'eufemisme' was voor het pejoratief geladen *Ciganjin* (zigeuner) (Bogišić 1874, 402).

Voorlopig kunnen we vaststellen dat de Egyptenaren, welke groepen daarachter dan ook precies schuil gaan, zich van zigeuners wensen te onderscheiden op grond van culturele verschillen en maatschappelijke positie. Hoewel hun achtergrond nog nauwelijks onderzocht is, ligt het voor de hand dat zij zich als gevolg van een

¹⁰ De sociale en economische positie van de *čifčije* was over het algemeen slechter dan die van gewone pachtboeren. In veel gebieden van het Ottomaanse rijk waren ze in de praktijk landarbeiders (Jelavich 1983, I, 59-60).

¹¹ Vukanović, die zijn boek schreef voordat de Egyptenaren een georganiseerde beweging gingen vormen, behandelt hen als een lokaal fenomeen. Sommige van deze groepen, zo schrijft Vukanović, zijn verwant aan of worden gerekend tot de *Arlije*: dit zijn 'Turkse' ofwel verturkste zigeuners, die in veel steden en dorpen van de republieken Servië en Macedonië wonen en als oudingezetenen (*starinci*) worden beschouwd (1983, 138).

langdurige assimilatieproces steeds meer hebben geïdentificeerd met de dominante Albanese cultuur, in de steden voor een deel ook met de Turkse cultuur die de Albanese overigens sterk heeft beïnvloed. Een van de gevolgen is geweest dat zij zich tijdens de naoorlogse volkstellingen steeds als Albanese hebben laten registreren. Desondanks worden ze door de Albanese nog steeds als zigeuners beschouwd. En sinds kort willen ze geen Albanese meer zijn, maar Egyptenaren. Waarom?

6 Het verhaal van de grote en de kleine vissen

Uit het voorafgaande zou men kunnen afleiden dat de identificatie met de Albanese, althans in de naoorlogse periode, een vrijwillige en 'positieve' keuze behelsde. Maar vaak is het onderscheid tussen vrije en afdwongen keuzes moeilijk te maken. Mensen verkiezen op een bepaalde manier te handelen, ogenschijnlijk vrijwillig en met de bijbehorende voordelen voor ogen. Niettemin worden hun beslissingen gestuurd door maatschappelijke dwangen waaraan ze onderworpen zijn en waarmee ze terdege rekening dienen te houden.

De groepen die zich nu als Egyptenaren profileren hebben te maken met allerlei maatschappelijke omstandigheden van politieke en etnische aard die verklaren waarom zij eerst 'Albanese' waren en nu vrij plotseling Egyptenaren willen zijn. Hoewel over de langetermijn processen van identificatie en assimilatie onder zigeuners in Joegoslavië veel meer te zeggen valt (zie bijvoorbeeld Mitrović 1990, 19-29), beperk ik me hier tot de laatste dertig jaar. Het is bekend dat Albanese in deze periode druk hebben uitgeoefend op zigeuners, en op hen die zij daarvoor aanzagen, om zich bij de volkstellingen als Albanese te laten registreren. Daarbij deden ze een beroep op de gemeenschappelijke religieuze, islamitische identiteit (Jevtić 1990). Het motief voor dergelijke pogingen tot 'statistische assimilatie' was dat volkstellingsgegevens in Joegoslavië vanaf de jaren zestig een belangrijke politieke functie vervulden. Op grond van de volkstellingen werden namelijk op lokaal en regionaal niveau etnische verdeel-sleutels vastgesteld, op basis waarvan banen, overheidsfuncties, studieplaatsen, woningen en andere schaarse en fel begeerde zaken werden verdeeld tussen de verschillende volkeren en minderheden. Hoewel dit systeem bedoeld was om tot een rechtvaardige verdeling te komen, heeft het in veel etnisch gemengde gebieden de competitie

tussen de volkeren alleen maar aangewakkerd, mede omdat overheidsfunctionarissen een soort etnisch voorkeursbeleid voerden en hun eigen volksgenoten bevoordeelden ten koste van andere etnische groepen.

Een van de gevolgen is geweest dat grote volkeren in hun onderlinge competitie hebben geprobeerd minderheden te assimileren, en aan zich te binden in ruil voor wederdiensten. Het is niet moeilijk in te zien dat hierbij ook zachte, maar niet mis te verstane vormen van pressie op deze kleine en zwakkere partijen werden toegepast. Zoals men vaak uit de mond van leden van kleine etnische minderheden in het zuiden van Joegoslavië kan horen: 'Mi smo u sendviču izmedju dva naroda. I zna se, sendvič se pojede' (Wij worden ge-sandwiched tussen twee volkeren. En zoals men weet wordt een sandwich opgegeten). Als gevolg van de patronage-achtige verhoudingen met de officiële Joegoslavische staatsvolkeren en de belangrijkste nationaliteiten werden kleine minderheden statistisch vaak 'opgegeten'. Daarbij komt dat zigeuners, hoewel zij in de vragenlijsten een officiële categorie vormen, als enige grote minderheid nooit de status van *narodnost* (nationaliteit) hebben gekregen.¹² Hierdoor is hun politieke macht zeer begrensd en kunnen zij nauwelijks rechten ontleen aan het feit dat ze zigeuners zijn (Djurić 1987, 77-80; Mitrović 1990, 122). Om die reden waren zij nóg ontvankelijker voor assimilatie.¹³

Tot het begin van de jaren tachtig waren in Kosovo de Albanese in economisch én politiek opzicht veruit de sterkste partij, en het is dan ook begrijpelijk dat veel zigeuners voor de Albanese druk zijn gezwicht. Albanese volkstellers, die met hun vragenlijsten huis aan huis gingen, hebben zigeuners doorgaans makkelijk van hun 'Albanese' identiteit kunnen 'overtuigen'.¹⁴ Veel zigeuners en Egyptenaren in

¹² Alleen in de republiek Bosnië-Herzegovina hebben de zigeuners in 1974 de status van *narodnost* verkregen. Dit is echter altijd een papieren status gebleven (Djurić 1987, 79-80).

¹³ Vukanović schat het totale aantal zigeuners in het voormalige Joegoslavië op ruim 600.000. De Commissie voor de Mensenrechten van de Verenigde Naties kwam eind jaren zeventig tot een aantal van bijna 750.000 (Mitrović 1990, 19). Slechts een klein deel (168.000, ongeveer 25%) heeft zich tijdens de laatste volkstelling (1981) als zodanig laten registreren. De rest staat in de statistieken te boek als Albanese, Serviër, Macedoniër etc. In Kosovo bedroeg het aantal zigeuners in 1981 officieel 34.000 en in Macedonië 43.000 (Mitrović 1990, 22). Waarschijnlijk zijn deze aantallen in werkelijkheid ongeveer vier maal zo hoog.

¹⁴ Kwade tongen beweren dat de volkstellingsgegevens zelfs regelrecht door Albanese volkstellers zijn vervalst.

Kosovo en Macedonië zijn als het ware een politiek verstandshuwelijk aangegaan met de beste 'partij', wat men zeker niet al te letterlijk moet opvatten. Omdat de Albanezen neerkijken op zigeuners gaan zij geen huwelijken met leden van deze groep aan. Dat geldt ook voor de Egyptenaren, aldus de Servische journalist Damnjanović (1990): zij worden door de Albanezen immers als zigeuners beschouwd.

De laatste jaren hoort men echter van de zijde van zigeuners in Kosovo steeds openlijker de klacht dat zij door de Albanese meerderheid gediscrimineerd worden. Veel zigeuners blijken in het Servisch-Albanese conflict onomwonden de kant van de Serviërs te kiezen, hoewel de meesten in religieus en cultureel opzicht veel meer gemeen hebben met de Albanezen. Ook onder de Aškalije, de groep waaruit de meeste Egyptenaren gerecruteerd worden, zijn dergelijke klachten te horen. De Serviërs, die in Kosovo zelf ook een kleine minderheid vormen, worden daarentegen geprezen om hun tolerante houding. Zoals zigeuners in Kosovo mij vertelden: 'Als de Serviërs hier niet hadden gewoond, waren we er veel slechter aan toe geweest. We hadden allang ons werk verloren en onze kinderen zouden op school nog vaker door Albanezen worden geslagen en getreiterd dan nu.'

De huidige identificatie van zigeuners met de Serviërs heeft mijns inziens echter vooral te maken met veranderde politieke omstandigheden. Veel zigeuners in Kosovo gokken in de huidige situatie niet meer op het Albanese maar op het Servische paard. Kosovo is immers sedert 1989 weer strikt onder Servisch centraal bestuur gekomen. De Albanese autonomie in Kosovo is na een jarenlange Servische campagne opgeheven, en het Albanese streven naar een eigen republiek is krachtig de kop ingedrukt. Deze dramatische verandering in de politieke en etnische machtsverhoudingen is mijns inziens ook de verklaring voor de opkomst van het nieuwe volk van de Egyptenaren. Het is niet meer opportuun voor de kleine minderheden om 'Albanees' te zijn. Serviërs bezitten nu de politieke hegemonie en verdelen veel meer dan voorheen de koek waar elk volk een deel van wil hebben. De politieke machtsmiddelen van de Albanezen, waarmee ze in het verleden minderheden wisten te assimileren, zijn hun nu grotendeels ontnomen. Omdat de Egyptenaren 'Albanees' af zijn, en door hun maatschappelijke status ook geen zigeuners (willen) zijn, grijpen ze terug op een oude alternatieve identiteit: de Egyptische. Deze is immers - om het enigszins oneerbiedig te zeggen -

weer 'vacant', nu zigeuners in Joegoslavië algemeen de overtuiging zijn toegedaan dat India hun bakermat is. De Egyptische optie biedt bovendien op lange termijn gezien wellicht een extra voordeel in de vorm van politieke en economische steun uit het 'moederland' Egypte. Deze zou kunnen worden omgezet in de status van erkende nationaliteit. Voor zigeuners is die status, ondanks herhaalde verzoeken, nooit werkelijk gerealiseerd.

De Serviërs, maar ook de Macedoniërs, stimuleren vooralsnog deze ontwikkeling, om het numerieke overwicht van de Albanezen zoveel mogelijk af te kalven.¹⁵ Er is hun veel aan gelegen de Egyptenaren zowel in politiek als cultureel opzicht 'los te weken' van de Albanezen. De culturele en religieuze verschillen tussen Egyptenaren enerzijds en Serviërs en Macedoniërs anderzijds zijn echter te evident om hen als Serviërs of Macedoniërs te laten doorgaan. Daarom brengt de categorie Egyptenaar ook voor hen uitkomst. Of zij uiteindelijk zo ver willen gaan dat ze de Egyptenaren als nationaliteit zullen erkennen, inclusief de bijbehorende rechten, valt onder de huidige omstandigheden van extreem nationalisme en politieke chaos nog te bezien. Voor de leiders van de zigeunergemeenschap in Joegoslavië is het hele gebeuren rondom de Egyptenaren een sterk staaltje van politieke manipulatie en gegoochel met cijfers, een 'pyramide van leugens' waar sommige groepen zigeuners zich voor blijken te laten lenen (Djurić 1990; Krasnići 1991).¹⁶ Zij beschouwen het als een verdeelen-heers politiek, waarin zigeuners weer eens het kind van de rekening zijn.

7 Conclusie

Etnische identiteit is geen vaststaand gegeven en evenmin zijn volkeren en naties op zich zelf staande en in zichzelf besloten eenheden. Sinds Fredrik Barth's (1969) baanbrekende werk met

¹⁵ Volgens het Duitse weekblad *Der Spiegel* zou de Servische president Milošević zelfs hebben beweerd, dat veel Albanezen in Joegoslavië in werkelijkheid Egyptenaren zijn. Er zouden 700.000 Egyptenaren in Joegoslavië leven, aldus Milošević. Een eenvoudige rekensom leert dat het aantal Albanezen dan niet 2 miljoen maar slechts 1,3 miljoen zou bedragen (*Der Spiegel* 15/10/1990).

¹⁶ Rajko Djurić, journalist en in het buitenland de meest bekende Joegoslavische zigeunerwoordvoerder, heeft eind vorig jaar, als gevolg van zijn felle kritiek op de nationalistische politiek in Servië, het land moeten ontvluchten (Djurić 1991).

betrekking tot etnische groepen, hun interdependenties en hun onderlinge grenzen, is dit inzicht binnen de sociale wetenschappen algemeen aanvaard. Identiteiten zijn variabel en veranderlijk, worden gemanipuleerd, opgelegd en ook weer verworpen, raken ondergesneeuwd of worden afgedankt, herleven en worden (opnieuw) 'uitgevonden'. Identiteiten zijn, in James Clifford's woorden, conjunctuurgebonden en over identiteiten en hun authenticiteit moet worden onderhandeld.¹⁷ De uitkomst daarvan staat allerminst vast. Het fenomeen van de Egyptenaren in Kosovo en Macedonië illustreert dit alles, en laat concreet zien welke politieke en maatschappelijke achtergronden hieraan ten grondslag kunnen liggen. In mijn uiteenzetting lag de nadruk op de positie van kleine minderheden binnen de gepolariseerde etnische verhoudingen in Kosovo en Macedonië. Terwijl Albanen, Serviërs en Macedoniërs strijden om de politieke en etnische hegemonie, staan kleine minderheden figuurlijk - en in andere delen van het voormalige Joegoslavië nu ook letterlijk - midden tussen de vuurlinies van de grote rivaliserende partijen. Zij proberen, zoals we gezien hebben, er met een grote dosis inventiviteit het beste van te maken.

Literatuur

- Atiya, A.S., Kibt. In: *Encyclopaedia of Islam* (new edition), vol. 5. Leiden: Brill & Luzac, 1986, 90-95.
- Barth, Fredrik, Introduction. In: Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. London: George Allen & Unwin, 1969, 9-38.
- Bogišić, B., Die slavisirten Zigeuner in Montenegro. In: *Das Ausland*, 47/21 (1874), 401-406.
- Buchholz, Oda, Wilfried Fiedler & Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1977.
- Clébert, Jean-Paul, *De zigeuners*. Zeist: De Haan, 1964.
- Clifford, James, *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1988.
- Damjanović, Jevrem, Kojim jezikom govori Tot-Tot. In: *Ilustrovana Politika*, 13/11/1990, 36-37.
- Djordjević, Miloš, Faraon pod Prištinom. Kako je gotovo preko noći na Kosovu i Metohiji od Roma stvoreno oko 100.000 Egipćana? In: *Dnevnik*, 28/10/1990.

¹⁷ Clifford geeft hiervan een sprekend voorbeeld in zijn boek *The Predicament of Culture* (1988). Zie het laatste hoofdstuk 'Identity in Mashpee', 277-346.

- Djurić, Rajko, *Seoba Roma. Krugovi pakla i venac sreće*. Beograd: BIGZ, 1987.
- Djurić, Rajko, Romi iz Makedonije: Nova piramida laži. In: *Intervju*, 26/10/1990, 15.
- Djurić, Rajko, Profesore, nosim slike smrti. Pismo iz Berlina. In: *Borba*, 16-17/11/1991, XV.
- Ljavich, Barbara, *History of the Balkans*, Vol. I & II. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Jevtić, Mirosljub, Neka čudna posla. In: *Intervju*, 3/8/1990, 27-28.
- Krasnići, Ali, Romi nisu Egipćani. Feuilleton van 12 delen. In: *Jedinstvo* (Priština), maart/april 1991.
- Lazović, Bojan, Šta da uradi čovek napadnut od svoje senke. In: *Svet*, 31/10/1990, 82.
- Lazović, Bojan & Aleksandar Nikolić Pisarev, Politički meningitis. In: *Svet*, 18/4/1990, 56-57.
- Liégeois, Jean-Pierre, *Gypsies: an illustrated history*. London: Al Saqi Books, 1986.
- Lucassen, Leo, 'En men noemde hen zigeuners'. *De Geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944)*. Amsterdam/'s-Gravenhage: Stichting Beheer IISG/SDU Uitgeverij, 1990.
- Mitrović, Aleksandra, *Na dnu. Romi na granicama siromaštva*. Beograd: Naučna knjiga, 1990.
- Okely, Judith, *The Traveller-Gypsies*. Cambridge, 1983.
- Vukanović, Tatomir, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje, Štamparija 'Nova Jugoslavija', 1983.